

УДК 341

ДАНИЛЬЧЕНКО О. С.,
студентка магістратури
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

ПІДХОДИ КИТАЙСЬКОЇ МІЖНАРОДНО-ПРАВОВОЇ ДОКТРИНИ ТА ЗАКОНОДАВСТВА КНР ДО ПРОБЛЕМИ СПІВВІДНОШЕННЯ НОРМ МІЖНАРОДНОГО І НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВА

Анотація. У даній роботі автором здійснено дослідження підходів китайської міжнародно-правової доктрини та законодавства КНР до проблеми співвідношення норм міжнародного і національного права. Зазначено, що на конституційному рівні це питання не врегульовано. Проаналізовано обставини, що вплинули на це.

Ключові слова: монізм, дуалізм, теорія трансформації, концепція «гармонійної єдності», «п'ять принципів мирного співіснування».

Постановка проблеми. Істотним недоліком дослідження історії міжнародного права є підхід до її вивчення з європоцентристських позицій. Протягом досить тривалого часу навіть у наукових творах з міжнародного права (що відбилося потім і у міжнародно-правових актах) народи поділялись на цивілізовані, варварські і первісні. Народам, які не підпадали під рамки «цивілізованих», в існуванні міжнародного права було відмовлено. Такий підхід нерідко проявляється у міжнародній практиці і сьогодні, що є неприпустимим, адже європоцентризм ігнорує міжнародно-правові досягнення інших регіонів та цивілізацій, у тому числі погляди китайських науковців на міжнародне право. Сьогодні у науці міжнародного права дедалі більше уваги приділяється думці, що міжнародне право не є суто європейським творінням, а спирається на міжнародно-правовий і політичний досвід різних цивілізацій. З цього випливає нагальна необхідність дослідження основних понять і категорій міжнародного публічного права у китайській доктрині, зокрема проблеми співвідношення міжнародного і національного права у поглядах китайських науковців та законодавстві КНР.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивчення питання співвідношення міжнародного і національного права у поглядах китайських науковців має нетривалу історію (Ван Тіа, Йоганн Чен, Чжоу Геншен, К. М. Третьяков, Ю. А. Гусев, К. Кауфман та ін.), тому вести розмови про

завершений характер розробки даної теми передчасно. Дослідження будуть тривати, оскільки розуміння особливостей китайської доктрини міжнародного права, зокрема самого поняття міжнародного права та його співвідношення із внутрішньодержавним правом, дасть змогу з'ясувати міжнародно-правове підґрунтя зовнішньополітичної діяльності Китаю, прогнозувати його подальші кроки на міжнародній арені. З огляду на актуальність даного дослідження ми поставили перед собою мету розглянути підходи китайської правової доктрини та законодавства КНР до проблеми співвідношення норм міжнародного і національного права.

Виклад основного матеріалу. Для початку вважаємо за доцільне зазначити, що сучасний етап розвитку міжнародно-правової доктрини КНР (з невеликою перервою у 1966-1976 рр.), зазначено посиленням інтересом до міжнародного права. З кожним роком зростає кількість наукової літератури (наприклад, «Китайський щорічник міжнародного права», «Журнал з міжнародних відносин та міжнародного права»), засновуються нові наукові інститути для дослідження галузі (Інститут міжнародного права Академії суспільних наук КНР, Пекінська дипломатична академія), відбувається приєднання Китаю до різних МО (СОТ, ШОС, АСЕАН+3). Попри те, що з 1949 р. КНР приділяла неабияку увагу дослідженню міжнародного права, китайська наука не змогла у той період напрацювати дефініцію міжнародного права, а також визначити співвідношення міжнародного та національного права. Середина ХХ ст. ознаменувалася тим, що міжнародне право у поглядах китайських юристів-міжнародників розумілося як таке, що слугує інструментом зовнішньої політики і відношення до нього має будуватися, виходячи з міркувань вигідності чи невикладності для реалізації конкретних завдань політики [2, с. 18]. Проте, визнаючи сучасне загальне міжнародне право як право мирного співіснування держав, міжнародне право у китайській доктрині є не системою строгих норм, що врегульовують відносини між державами з різним соціально-економічним ладом, а швидше системою компромісів і угод, які постійно пристосовуються до національних потреб та інтересів. Такий метод тлумачення міжнародного права робить його доволі гнучким, щоб використовувати як інструмент посилення китайських державних інтересів на міжнародній арені.

На думку авторів навчального посібника «Міжнародне право. Основи теорії», проблема співвідношення міжнародного і внутрішньодержавного права належить до однієї з центральних у теорії міжнародного права. Такий інтерес фахівців до зазначеного питання пояснюється не тільки складністю у теоретичному плані, а й тим, що його дослідження дає змогу глибше розкрити сутність міжнародного права як своєї правової системи, усвідомити взаємозв'язки, взаємодію і взаємовплив норм міжнародної та внутрішньодержавної правових систем, з'ясувати роль норм національного права у рішеннях міжнародних судів та арбітражів, можливість застосування національними судами міжнародно-правових норм. Нагадаємо, що

у доктрині міжнародного права щодо питання про співвідношення двох систем права загальновідомими є наступні теорії – дуалістична і моністична, у межах яких існують різноманітні концепції співвідношення.

Наука міжнародного права розрізняє п'ять таких основних концепцій: про існування двох окремих, незалежних одна від одної національної та міжнародної правових систем, які виключають верховенство однієї над іншою (дуалістична або плюралістична); про примат внутрішньодержавного права над міжнародним (моністична); про примат міжнародного права над внутрішньодержавним (моністична); про верховенство кожної з двох систем у своїй власній царині з урахуванням їхніх складних взаємовідносин (теорія координації) і про існування двох самостійних, рівноправних, взаємозалежних міжнародної та внутрішньодержавної правових систем (соціалістична дуалістична) [3, с. 244].

У Конституції КНР 1982 р. питання співвідношення міжнародного і національного права не знайшло свого нормативного закріплення. В Основному законі Китаю ні слова немає про те, яка норма має переважну силу: правило, встановлене міжнародним договором КНР, чи внутрішнє китайське законодавство. На думку К. М. Третьякова, можна виділити кілька факторів, що пояснюють цю ситуацію.

По-перше, китайська правова доктрина достатньо обережна у своїй позиції щодо відношення до моністичної чи дуалістичної теорії. Китайські правознавці замість монізму чи дуалізму раніше надавали перевагу концепції «гармонійної єдності» (和谐通义说) або «природної узгодженості» (自然调整说) міжнародного і національного права. Основний зміст теорії єдності полягає у наступному: з політико-правової точки зору не існує питання про переважну силу норм національного і міжнародного права один над одним – у випадку, якщо держава добросовісно виконує взяті на себе міжнародні зобов'язання, взаємовідносини національного і міжнародного права узгоджуються природним чином. Дану теорію активно підтримував Чжоу Геншен – «батько» сучасного міжнародного права Китаю, який водночас намагався впровадити західні ідеї міжнародного права у Китаї (насамперед, концепції Ганса Кельзена) і докладав максимум зусиль, щоб втілити у життя «п'ять принципів мирного співіснування» (和平共处五项原则), що були вперше проголошені у китайсько-індійській угоді про торгівлю з Тибетом 1954 р., та досі залишаються дуже важливими для Китаю у міжнародних відносинах, зовнішній політиці та дипломатії (взаємна повага територіальної цілісності та суверенітету, взаємний ненапад, невтручання у внутрішні справи один одного, рівність і взаємні вигоди, мирне співіснування). Однак його численні роботи з міжнародного права побачили світ лише після 1976 р. – після закінчення «культурної революції» [4, с. 5; 5].

По-друге, як пояснюють китайські правознавці, відсутність на конституційному рівні норми про співвідношення міжнародного права і національного зумовлено історичними причинами. Після Опіумної війни 1840 р. Китай був змушений укласти ряд кабальних договорів із

західними державами; внаслідок цього у 1949 р. новий уряд КНР застосував вибірковий підхід до раніше укладених договорів. У ст. 55 «Загальної програми Народно-політичної консультативної ради Китаю», яка відіграла роль тимчасової конституції до 1954 р. зазначено: «Народний Уряд КНР здійснює перевірку договорів і угод, укладених урядом Гоміндану з урядами зарубіжних держав з будь-яких питань; залежно від змісту зазначених договорів і угод вони будуть або підтверджені, або денонсовані, або у них будуть внесені поправки, або вони будуть укладені заново». Не дивно, що з таким підходом у конституціях КНР, прийнятих пізніше, не містилося і не міститься донині загальної норми, що врегулювала б це питання.

По-третє, не слід залишати поза увагою і вплив правової доктрини та практики Радянського Союзу, у конституціях якого також не містилися норми, яка врегулювала б співвідношення міжнародного і національного права. У СРСР на доктринальному рівні була сформульована так звана теорія трансформації, головною тезою якої є наступне твердження: норма міжнародного права набуває юридичну силу у системі національного права після її трансформації у норму внутрішньодержавного характеру. При цьому правові форми трансформації можуть бути різними. Ця доктрина визнавалася домінуючою у СРСР, застосовуючись і після його розпаду [6, с. 168].

Тепер китайські вчені підходять до вирішення питання про співвідношення міжнародного і національного права не тільки з позиції вчення про «гармонійну єдність». На думку китайських фахівців, міжнародний договір стає автоматично частиною національного права КНР після його затвердження законодавчим органом – Всекитайськими зборами народних представників. Вони пояснюють, що оскільки немає потреби у трансформації чи інкорпорації міжнародного права у національне, то Китай можна вважати моністичною країною. Як і у кожній моністичній країні, конфлікти між положеннями міжнародного та національного права, безперечно, можуть виникнути, тому важливо досить детально розглянути договір перед його ратифікацією, щоб зменшити можливість колізій між національним та міжнародним правом. Крім того, для уникнення подібних колізій КНР залишає за собою право робити застереження щодо певних положень договору, які суперечать її національному законодавству. Проте, як показує практика, КНР не приєднується до тих міжнародних угод, які забороняють застереження та явно суперечать «китайській традиції» (наприклад, міжнародні договори у галузі міжнародного права прав людини). Однак, якщо конфлікт між міжнародним та національним правом все-таки виникає, то положення міжнародного права превалює над національним правилом [7, с. 12; 8].

За словами К. М. Третьякова, застосування норм міжнародного права у Китаї відбувається у трьох основних формах: 1) пряме закріплення норм міжнародного права у китайському законодавстві (наприклад,

Закон КНР «Про територіальне море і прилеглу зону»); 2) внесення змін до чинного китайського законодавства на підставі укладених Китаєм міжнародних договорів (наприклад, внесення поправок у Патентний закон, Закон КНР «Про товарні знаки» після вступу у СОТ у 2001 р.); 3) закріплення у законах, підзаконних актах, судовій практиці Китаю загальних принципів застосування норм міжнародного права, наділення норм міжнародних договорів здатністю діяти безпосередньо.

Третю з перерахованих форм застосування норм міжнародного права розглянемо детальніше. Першим нормативним актом, який звертає на себе увагу, є «Загальні положення цивільного права КНР», а саме ст. 142, де сказано наступне: «Якщо міжнародним договором, укладеним КНР або в якому бере участь КНР, встановлено інші правила, ніж цивільним законодавством КНР, застосовуються норми міжнародного договору за винятком тих статей, щодо яких КНР зроблено застереження». Далі йдеться про те, що за відсутності регулювання питання китайським законодавством і міжнародним договором можуть застосовуватися міжнародні звичаї (у ст. 150 зазначено, що таке застосування не повинно порушувати громадських інтересів КНР). Необхідно зауважити, що наведена вище правова конструкція зустрічається і в інших актах цивільного і торгового законодавства: наприклад, аналогічні положення містять Закон «Про морське торговельне право» (ст. 268), Вексельний закон (ст. 95), Закон «Про спадщину» (ст. 36) та ін. В окремих законах, що містять норми публічного права, також закріплюється принцип верховенства норм міжнародних договорів над нормами внутрішнього права Китаю. Наприклад, ст. 4 Закону «Про екстрадицію» 2000 р. встановлює, що при колізії норм національного права і норм міжнародних договорів застосовуються останні, якщо не було зроблено відповідне застереження. У деяких підзаконних актах КНР міститься посилання на норми міжнародного права, які будуть безпосередньо діяти на території Китаю у чітко визначених випадках. Наприклад, Керівництво з морського контейнерного перевезення вантажів, у ст. 12 якого зазначено, що контейнери, які використовуються у таких перевезеннях, повинні відповідати технічним стандартам, встановленим міжнародною організацією по стандартизації контейнерів, а також відповідним нормам міжнародних конвенцій [6, с. 171].

Потрібно зазначити, що у Спеціальному адміністративному районі КНР – Гонконзі у силу історичних обставин на доктринальному рівні склалася інша ситуація. Основний закон Гонконгу, як і Конституція КНР, нічого не говорить про співвідношення міжнародного та національного права. На практиці, Гонконг укладає велику кількість міжнародних договорів, які стають частиною національного законодавства Гонконгу після їх ратифікації Законодавчою радою Гонконгу. Проте китайські юристи-міжнародники наполягають на тому, що Гонконг застосовує дуалістичну теорію, відповідно до якої колізії між міжнародним та національним правом теоретично не виникають [7, с. 16].

Висновки. Отже, у Китаї на конституційному рівні питання співвідношення міжнародного і національного права не вирішено внаслідок обставин, зазначених вище, але у даний час ряд китайських юристів активно виступає за включення норми, що регулює співвідношення міжнародного і національного права, у Конституцію КНР. У зв'язку з проголошенням політики реформ та відкритості, а також вступом у СОТ, КНР більше не акцентує увагу на теорії «гармонійної єдності», а включає певні норми про примат міжнародного права у закони, підзаконні акти, на яких базується відповідна судова практика. Але у китайській правовій системі говорити про примат норм міжнародного права як про загальноправовий принцип ще зарано: окремі нормативні акти поширюються тільки на чітко окреслене коло суспільних відносин, тому тут слід говорити швидше про тенденцію закріплення у певних галузях примату міжнародно-правових норм над нормами національного китайського права за умови відсутності застережень.

Література:

1. Конституция КНР 1982 г. (с изм. 1988, 1993, 1999, 2004 гг.) [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://chinalawinfo.ru/constitutional_law/constitution.
2. Гусев Ю. А. Критика международно-правовой позиции КНР по некоторым актуальным проблемам современности : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: 12.00.10 / Ю. А. Гусев ; МГИМО. – Москва, 1974. – 33 с.
3. Міжнародне право. Основи теорії : [підручник] / за ред. В. Г. Буткевича. – К. : Либідь, 2002. – 608 с.
4. Essays in Honor of Wang Tieya. – Dordrecht/Boston/London: Martinus Nijhoff Publishers, 1994. – 965 p.
5. 中国近代国际法之父 [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.chinanews.com/lxsh/news/2010/01-04/2052511.shtml>.
6. Третьяков К. Н. Соотношение международного и внутригосударственного права в Китайской Народной Республике / К. Н. Третьяков // Московский журнал международного права. – 2009. – №1. – С. 166-176.
7. The Relationship between international and national law in China, Hong Kong and Switzerland [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.ivr.uzh.ch/dam/jcr:ffffff-ec76-c8f9-0000-00004e58ddad/Pleisch_Rafaela.pdf.
8. Summary: The Application of International Treaties in China [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.mpil.de/files/pdf2/beitr207.pdf>.

Данильченко А. С. Подходы китайской международно-правовой доктрины и законодательства КНР к проблеме соотношения норм международного и национального права

Аннотация. В данной работе автором проведено исследование подходов китайской международно-правовой доктрины и законодательства КНР к проблеме соотношения норм международного и национального права. Отмечено, что на конституционном уровне этот вопрос не урегулирован. Проанализированы обстоятельства, повлиявшие на это.

Ключевые слова: монизм, дуализм, теория трансформации, концепция «гармоничного единства», «пять принципов мирного сосуществования».

Danylchenko O. Approaches of Chinese international legal doctrine and the laws of the PRC to the relationship between international and national law

Summary. In the present research, the author analyzes approaches of Chinese international legal doctrine and legislation of the PRC to the problem of relationship between the norms of international and national law. It is noted that at the constitutional level the issue concerned is not regulated. The absence of such provision can be explained by numerous factors, e.g., historical background, the influence of the USSR Constitutions, etc. Moreover, under traditional international legal doctrine in China, national and international law are in «natural consistency» with each other if the state duly performs its international obligations, so there's no need for specific ruling on the issue of conflict between national and international law. According to Chinese scholars, an international treaty becomes automatically part of the national law as soon as the National People's Congress ratifies it. As there is no transformation or incorporation of international law into national law, from this perspective the PRC is a monistic country. On the contrary, Hong Kong applies the dualistic theory. However currently a number of Chinese lawyers are actively advocating for the inclusion of the norm governing the balance of international and national law into the Constitution of the PRC. In connection with the reforms, as well as accession to the WTO, the PRC no longer focuses on the theory of «harmonious unity», but includes certain norms on the primacy of international law in the laws and other normative acts. Nevertheless, it is too early to speak about the primacy of international law as a common law principle in the Chinese legal system: some normative acts apply only to a well-defined circle of social relations, so there should be talk of a tendency to enshrine international law standards in certain areas of Chinese national legislation in the absence of reservations.

Key words: monism, dualism, theory of transformation, concept of harmonious unity, «five principles of peaceful coexistence».